

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIII

Уређивачки одбор:

*др Тајјана Бајић, др Даринка Горјан-Премк, др Ирена Гришкај, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лојар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Мишар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1987

ЈЕВАНЂЕЛСКА ЛЕКСИКА У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ ЋИРИЛСКОЈ ТРАДИЦИЈИ*

Истраживања и научна обрада јеванђелске лексике предмет су многих студија и расправа од самих почетака славистичке науке. Интересовање за ову област траје до данашњег дана, што је из више разлога оправдано. Наиме, многа питања везана за настанак јеванђелског текста на словенском језику нису разјашњена, па је стога разумљиво што је предмет научне обраде била најпре лексика класичних старословенских споменика који спадају у тзв. „старословенски канон”¹; разлог оваквом приступу мотивисан је тиме што се на „старословенском канону” темеље све касније словенске редакције и што су класични старословенски споменици најраније били доступни науци, јер су били издати.

Тврдње и закључци да старословенски језик није имао устаљену лексичку норму², да је лексичко варирање било својствено преводилачкој техници солунске Браће³, да због ограничене употребљивости старословенског лексичког фонда не располажемо прецизним подацима о значењу речи⁴, најзад — да само они који слабо познају старо рукописно наслеђе могу покушавати да помоћу лексичких варијанти и каснијих регионалних раслојавања решавају проблеме ћирилометодског наслеђа и да је ту од битног значаја текстолошка анализа споменика⁵, уз све ово да је још увек немогуће сагледати „потпуну слику лексичких варијанти у најстаријим јеванђелским текстовима”⁶ — показују сву сложеност изучавања лексичке стране како старословенског језика тако и каснијих редакција.

Кад је реч о јеванђелском тексту, о његовом лику израженом у „старословенском канону” и у каснијим редакцијским видовима треба имати на уму неке чињенице које се не би смеле превидети:

* Реферат припремљен за X међународни конгрес слависта (Софија, 1988).

¹ В. Мошин, *Палеографско-правописна норма за јужнословенске рукописе ћериленог раздобља*, „Кирил Солунски” 2, Скопље 1970, стр. 231.

² Р. М. Цейтлин, *Характеристика лексических и словообразовательных средств старославянского языка*, VII международный съезд славистов, Москва 1973, стр. 418.

³ Е. М. Верещагин, *Из истории возникновения первого литературного языка славян*, Доклад на VII международном съезде славистов, Москва 1972, стр. 6.

⁴ Р. М. Цейтлин, *Характеристика...*, стр. 415.

⁵ Л. П. Жуковская, *Текстология и язык древнейших славянских памятников*, Москва 1976, стр. 128.

⁶ Е. М. Верещагин, *Из истории...*, стр. 40.

— солунска браћа Ћирило и Методије били су продуктивни и координативни билингвисти, што значи да за њих словенски језик није био секундарни језички систем, него су на њему несметано могли стварати⁷, па су стога поседовали све могућности да словенски језик уобличи на два плана: а) формалном (фонетско-фонолошком) и б) семантичко-синтаксичком, који би били максимално могући корелати одговарајућим плановима грчког језика;

— неопходна корелација између грчког и словенског текста била је условљена садржинским планом Јеванђеља, у коме би свака радикална интервенција (нпр. лексичка, синтаксичка) могла довести у питање византијску, светоотачку егзегезу јеванђељског текста на којој се заснивало византијско богословље⁸;

— каснији, редакцијски редактори јеванђељског текста морали су бити свесни овог богословског захтева и нису одступали од фундаменталне структуре првобитног превода — „старословенског канона” — који је, између осталог, био поткрепљен несумњивим ауторитетом солунске Браће;

— редакцијске иновације најочигледније су на фонетско-фонолошком плану, који је одражавао развитак (језичку еволуцију) словенских језика и дијалеката. Фонетско-фонолошка прилагођеност датом језичком и дијалекатском подручју очитује се чак и на теренима на којима касније преовладава западно богослужење и латински језик. Тако хрватска редакција старословенског језика истиче у први план фонолошку структуру хрватског говорног подручја, док се чак и у морфологији и конјугацији чува знатно више старине, о чему сведоче хрватски глагољаци.⁹ Исти је случај са великоморавским текстовима, у којима је такође дошао до изражаја фонолошки план старочешког језика.¹⁰

— висок степен духовности и језичке апстракције, садржан у Јеванђељу, приморавао је све касније словенске писаре и преписиваче да се држе ћирилометодске норме и канона, јер нису имали никакав други узор који би им омогућавао нека друга решења у односу на јеванђељски текст.

Имајући у виду све ове чињенице, потребно је са одређеним степеном опрезности разматрати и лексичку страну јеванђељског текста. Колико се може закључити на основу досадашњих истраживања, лексика јужнословенских ћирилских јеванђеља (четворојеванђеља) условљена је првим словенским преводним текстовима, који су нека врста компромиса јужнозападнословенског језичког израза, и та широка толеранција у избору лексике омогућавала је укључивање лексема из различитих словенских дијалеката, које су ушле у норму „старословенског канона”

⁷ Е. М. Верещагин, *К характеристике билингвизма эпохи Кирилла и Мефодия*, Советское славяноведение, 2, Москва 1966, стр. 61—65.

⁸ Ц. Мајендорф, *Византијско богословље*, Крагујевац 1985, стр. 23.

⁹ Ј. Тандарић, *Hrvatski glagoljaši i staroslavenski jezik*, „Istra”, kultura, književnost, društvena pitanja, Pula, god. 14, бр. 1 (1976), стр. 15—17.

¹⁰ В. Ф. Мареш, *Древнеславянский литературный язык в великоморавском государстве*, Вопросы языкознания X, 2, Москва 1961, стр. 17—18.

и нису функционисале као дијалекатске, него су потврђивале да је старословенски језик управо пример наддијалекатског књижевног језика.¹¹ Стога изучавање само једне словенске редакције јеванђељског текста сигурно неће дати неке поузданије резултате, јер су све оне засноване на активној словенској узајамности и на несумњивом ауторитету ћирило-методских превода.¹² Последњих година знатно су се повећале могућности напоредног изучавања јужнословенских јеванђеља, посебно њихове лексике. Појавило се неколико важних издања: у Сарајеву *Хвалов зборник*,¹³ са комплетним четворојеванђељем и лексичким и другим паралелама из још четири босанске тетре; у Београду *Мирослављево јеванђеље*,¹⁴ са паралелама из још шест српских јеванђеља из XIII века (три апракоса и три тетре); у Скопљу *Индекс речи македонских библијских џексјова*;¹⁵ у Софији *Банишко јеванђеље*.¹⁶

Поред јеванђеља обухваћених у издању *Мирослављевој јеванђеља*, у београдском Старословенском одсеку Института за српскохрватски језик испитано је још неколико јеванђеља из XIII и XIV века. За скоро све испитане тетре из XIII века показала се с једне стране међусобна текстолошка повезаност, а с друге стране неједнак карактер (тј. неједнака конзервативност) текста у разним секцијама јеванђеља.

У српским четворојеванђељима јасно се уобличавају три типа текста, који се понављају у разним споменицима, али ниједан у опсегу читавог јеванђељског текста:

— први тип (Т₁), врло конзервативан (и у чувању грцизама и иначе), заступљен је у две најстарије тетре (Рх и Мп), из прве пол. XIII века, али само у јев. по Матеју¹⁷;

— други тип (Т₂), познат као „мстиславско-јурјевски”, изразито лексички подмлађен (у односу на најстарији познати тип тетратекста, а у погледу грцизама пуристички), заступљен је у истим двома тетрама почев од краја јев. по Матеју (само у Рх прекидан другим умцима); заступљен је такође, само у суженом обиму (тек од средине јев. по Луки)

¹¹ О. Nedeljković, Е. М. Верещагин, *Из истории возникновения первого литературного языка славян*, Slovo XXIII, Zagreb 1973, стр. 217, 221.

¹² М. Пешикан — Г. Јовановић, *Текстолошки сасјав и основне одлике џексја најстаријих српских четворојеванђеља*, Јужнословенски филолог, књ. XXXI, Београд 1974/75, стр. 25.

¹³ *Zbornik Hvala Krstjanina*, transkripcija i komentar; izdanje priredili: N. Gošić, B. Grabar, V. Jerković, H. Kupa, A. Nazor; Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1986.

¹⁴ Н. Родић — Г. Јовановић, *Мирослављево јеванђеље*, САНУ и Институт за српскохрватски језик, Београд 1986.

¹⁵ *Индекс кон Речикой на македонскиџе библијски ракойиси*, Институт за македонски јазик, Македонистика 4/1985, Скопје 1985.

¹⁶ *Банишко евангелие*, Среднобългарски паметник от XIII век, Българска академия на науките, Институт за български език, София 1981.

¹⁷ М. Пешикан, *Мокројолско четворојеванђеље — споменик значајне фазе у развоју српске џисменосји*, Зборник за филологију и лингвистику, XVI/1, Нови Сад, 1973; М. Пешикан — Г. Јовановић, *Текстолошки сасјав . . . в. нап. 12*; Г. Јовановић, *Најстарија српска четворојеванђеља у свейлу неких лексичких особеносји*, Јужнословенски филолог, књ. XXXVI, Београд 1980.

и у другој групи српских тетра, из друге пол. XIII века и можда с почетка XIV. Ову групу чине, колико је досад познато, четири споменика (Бд, Вв, Шч, Хл 52);¹⁸

— трећи тип (Т₃), са неким даљим иновацијама али и са враћањем на конзервативне узоре¹⁹, тако да у целини изгледа конзервативније него други тип; заступљен је у истој овој групи (другој) српских тетра (Бд, Вв, Шч, Хл 52), али у првом делу јеванђељског текста, до средине јев. по Луки.

Остале испитиване српске тетре — једна из XIII в. (Гр)²⁰ и неколико из XIV в. — не представљају јасно дефинисану групу у текстолошком смислу. Опажа се, ипак, даље увођење нових лексичких и преводилачких решења, која условно можемо посматрати као четврти слој иновација, даљу фазу у односу на поменута три типа или слоја из XIII в.

* *
*

Да би се илустровао однос српских јеванђеља према босанским, бугарским и македонским, направљена је мала пробна табела са по неколико карактеристичних лексичких решења из сва четири слоја.

Сравњење показује да међу босанским јеванђељима конзервативну групу чине *Хвалово*, *Дивошево* и *Никољско јеванђеље*, а мање конзервативну *Койиџарево* и (нарочито) *Чајничко јеванђеље*. О односу српских и босанских јеванђеља може се начелно рећи следеће:

— и најконзервативнији српски текстови типа Т₁ заостају у конзервативности за архичном босанском групом. Лексичке иновације из првог српског слоја доста добро су заступљене у *Койиџаревом* и *Чајничком јев.*, али само делимично;

— лексичке иновације из другог, „мстиславско-јурјевског“ слоја још су мање продрле у босанска јеванђеља. Ипак, понеке од њих налазе се у *Койиџаревом* и *Чајничком јев.*, а у осталим јеванђељима само изузетно;

— утицај трећег српског слоја (први део Богдановог јев. и њему сродних) ограничава се у босанским рукописима на *Чајничко јев.*, али је у њему врло изразит;

— четврти српски слој, представљен у табели јеванђељима краља Душана и патријарха Саве, изгледа да уопште није продирао у босанска јеванђеља;

¹⁸ Г. Јовановић, *Најстарија српска четворојеванђеља...*, стр. 90. За Хл 52 (хиланд. збирка, бр. 52) накнадно је уочено да спада у ову групу.

¹⁹ Квалификативе као „иновација“, „конзервативни“ треба схватити веома условно; наиме, о томе шта је „конзервативни“ а шта млађи „иновирани“ лексички слој закључујемо само на основу малог броја сачуваних класичних старословенских споменика. Никако се не може искључити могућност да велики део лексике који се квалификује као „подмлађена“, а налази се у каснијим словенским редакцијама, већ има подлогу у „старословенском канону“.

²⁰ О овом јеванђељу в. у чланку: Г. Јовановић, *Најстарија српска четворојеванђеља...*

Уиоредна табела

	T ₁					X	Д	Н	К	Ч	Бн	Дм	Дб	См	Кт	Мк
	Рх	Мп	T ₂	T ₃	Дш											
1.																
оставити Мт 6.12 (: отъпоустити М)	÷	+	+	+	+	+	—	—			+	—	÷	+	+	+
гробъ Мт 8.28 (: жаль)	+	—	+	+	+	—	+	÷	+		—	—	+	—	÷	+
проходъ Мт 15.17 (: афедронъ)	+	+	+	+	—	—	—	+	—		—	—	+	—	—	+
сѣблазъ Мт 18.7 (: скандалъ)	+	+	+	+	+	—			+		—	—	+	—	+	+
златица Мт 22.19 (: склазъ)	+	+	—	—	—	—			+		—	—	+	—	—	—
комаръ Мт 23.24 (: мѣшица)	+	+	+	+	—	—					—	—	—	—	+	—
блодо Мт 23.25 (: паропсида)	+	+	+	+	+	—			+		—	—	+	—	+	+
оудавити се Мт 27.5 (: възвѣсити се)	+	+	+	+	+	—			+	+	—	—	—	—	+	+
село керамины Мт 27.7 (: с. скъд.)	+	+	—	—	+	—					—	—	—	—	—	+
блодо Мт 14.8 (: миса)	—	—	+	+	+	—			+		—	—	+	—	+	+
сѣнь Мт 17.4 (: кровъ)	—	÷	—	—	+	—					+	—	÷	+	+	÷
пѣтъ Мт 26.34 (: коуръ Згр.)	—	+	+	+	+	+					+	+	—	—	+	+
2.																
багърѣница Лк 16.19 (: порфура)	+		+	—	—	—					—	+	+	—	+	+
багърѣница Мк 15.17 (: прапрѣдъ)	+	—	—	+	—	—			+		—	+	+	—	+	+
багърѣнь Јо 19.2 (: прапрѣдънь)	+		+	+	—	—					+	+	—	—	—	—
бѣлильникъ Мк 9.3 (: гнафеи)	—	+	+	+	—	—			+		—	+	—	—	—	+
веригы Мк 5.3 (: жеп. љже)	+	+	+	+	—	—			+	+	—	+	—	—	—	+
вратаръ Мк 13.34 (: вратъникъ)	+	—	—	—	+	—					+	+	+	—	+	+
вѣати Лк 12.55 (: доухати)	+		+	+	—	—					—	—	—	—	—	+
грабление ЛК 11.29 (: хѣштение)	+		+	+	—	—					—	—	—	—	—	+
жидове Јо 5,16,18 (: иудеи)	+		+	+	—	—					—	—	—	—	—	—
жъръцъ Лк 17.14 (: иерен, арх.)	+		+	—	—	—					—	—	—	—	—	—
знов Лк 12.55 (: варъ)	+		+	+	—	—					—	—	—	—	+	+

	T ₁					Х	Д	Н	К	Ч	Бн	Дм	Дб	См	Кт	Мк
	Рх	Мп	T ₂	T ₃	Дш											
3.																
беспорочнь Лк 1.6 (: бес-порока)			+	-	+	-				+	-	-	-	-	-	+
благочъствиѣ Лк 2.25 (: чъствиѣ)			+	-	+	-				+	-	-	-	-	-	+
вльчъѣ Мт 7.16 (: рѣпи)			+	+	+	-				-	-	-	+	+	+	
вьслѣдъствовати Мт 21.9 (: ходити . . .)			+	-	+	-				-	+	-	-	-	-	+
вьскоулити Мт 3.28 (: власфим.)			+	+	-	-				+	-	-	-	-	-	-
жизнь Мт 25.46 (: животь)			+	+	+	-				+	+	+	+	-	+	+
испытъно Лк 1.3 (: вѣ истинѣ)			+	-	+	-				+	-	-	-	-	-	+
объгледати се Мк 5.32 (: озирати сѣ)			+	-	-	-				+	-	-	-	-	-	-
плодъствовати Мк 4.20 (: плодити сѣ)			+	-	-	-				+	-	-	-	-	-	-
повелѣвати Мк 9.25 (: велѣти)			+	-	+	-				+	-	-	-	-	-	+
пришивати Мк 2.21 (: приставляти)			+	-	+	-				+	-	-	-	-	-	-
4.																
благодарити Мк 8.6 (: хв. въздати)			+	+		-				-	-	-	-	-	-	+
блоудница Мт 21.32 (: любодѣца)					+	-				-	-	-	-	-	-	+
видѣ Лк 3.22 (: зракъ)			+	-		-				+	-	+	-	-	-	-
въвѣрити Лк 6.38 (: натѣкати)					+	-				-	-	-	-	-	-	-
въгодивъ, оуг- Мк 15.15 (: похоть)					+	-				-	+	-	-	-	-	-
домовникъ Мт 20.11 (: господинъ)			+	-		-				-	-	-	-	-	-	-
домоу владыка Мт 13.27 (: господ.)					+	-				-	-	-	-	-	-	+
завѣса Лк 23.45 (: катапетазма)			+	+		-				-	-	-	-	-	-	+
зоубнь Мт 24.51 (: зѣбомъ)			+	+		-				-	-	-	-	-	-	-
лазатель Лк 20.20 (: засѣдникъ)			+	+		-				-	-	-	-	+	-	-
одебелѣти Мт 13.15 (: отлъстѣти)			+	+		-	оудеб.			-	-	-	-	-	-	+
плавати Лк 8.23 (: ѣхати)			+	+		-				+	-	-	-	-	-	-
пожирати Мт 23.24 (: поглыштати)			+	+		-				-	-	-	-	-	+	-
посланныкъ Јо 13.16 (: апостоль)			+	+		-				-	-	-	-	-	-	-
прѣвосвещеньникъ Лк 9.22 (: арх.)			+	+		-				-	-	-	-	-	-	+

Објашњења уз табелу

а) Скраћенице Т₁, Т₂, Т₃, в. горе у тексту; Рх: Рашко хиландарско јеванђеље (Хил. 22), друга четв. XIII в.; Мп: Мокропољско јеванђеље, сред. XIII в.; Дш: Јеванђеље краља Душана, после 1340. г.; Св: Јеванђеље патријарха Саве, трећа четв. XIV в.; Х: Хвалов зборник, 1404. г.; Д: Дивошево јеванђеље.; Н: Никољско јеванђеље; К: Копитарово бос. јеванђеље; Ч: Чајничко јеванђеље; Бн: Банишко јеванђеље, XIII в.; Дм: Добромирово јеванђеље, XII в.; Дб: Добрејшево јеванђеље, XIII в.; См: Стаматово јеванђеље, XIII в.; Кт: Кратовско јеванђеље, XIV в.; Мк: Македонско јеванђеље (ЈАЗУ), XIV—XV в.

б) На првом месту у табели су облици лексема из српских јеванђеља, а у загради из Маријинског јеванђеља.

в) Празна места у колони босанских јеванђеља значе у ствари да је стање једнако као и у Хваловом зборнику, уколико текст на том месту није уништен.

г) Пошто у македонском индексу нису дата места где се дата лексема налази, знак + начелно указује да лексема постоји у тексту одговарајућег јеванђеља, без обзира на место и значење.

Summary

Gordana Jovanović

THE BILBE LEXICON IN SOUTH SLAVIC CYRILLIC TRADITION

In this paper Serbian, Macedonian and Bulgarian Bibles are examined. A table showing several characteristic lexical variants is made in order to reach at least approximate conclusions about lexical and textological characteristics of the Bible texts which arose in the course of time.